

Kindler József: A harmadik út gazdaságfilozófiája ma*

Témák: gazdaság, gazdaságpolitika, globalizáció, válság, liberalizmus, libertarianizmus

*Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent,
nekem szülőházám itt e lángoktól ölelt
kis ország, messzeringó gyerekkorom világa.
Belőle nőttem én, mint fatörzsből gyöngé ága
s remélem, testem is majd e földbe süpped el.
Itthon vagyok. S ha néha lábamhoz térdepel
egy-egy bokor, nevét is, virágát is tudom,
tudom, hogy merre mennek, kik mennek az uton,
tudom, hogy mit jelenthet egy nyári alkonyon
a házfalokról csorgó, vöröslő fájdalom.
Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj,
s nem tudja, hol lakott itt Vörösmarty Mihály;
annak mit rejt e térkép? gyárat s vad laktanyát,
de nékem szöcskét, ökröt, tornyot, szelíd tanyát,
az gyárat lát a látcsőn és szántóföldeket,
míg én a dolgozót is, ki dolgáért remeg...
(Radnóti Miklós: Nem tudhatom...)*

„Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj...” 1944-ben a liberátorokról nézve, 1997-ben a liberálisok magasleséről szemlélve, s mindkét távlatból eltűnik maga az ember „ki dolgáért remeg”. A címben jelzett téma teljes megértésének szerves velejárója Radnóti Miklós megrendítő hazaszeretetét kifejező szépséges versében foglaltakkal való teljes értelmi és érzelmi azonosulásom, és kérem, hogy ennek háttérével fogadják a téma jellegével szükségképpen együtt járó szikárabb és szárazabb fejtegetéseket. Ennek során először néhány elvi-elméleti kérdésre térek ki, majd a magyar vonatkozásokat vázoló, hangsúlyozva, hogy előadásom jellege és időbeli korlátai sem teszik lehetővé a gyakorlati problémák megoldását is kellő alaposággal részletező kifejtést. Jelenleg csak a lényeglátásról lehet tehát szó, de ez semmiképpen nem jelenti azt, hogy a vázolt gondolatok útmutatása szerint nem dolgozhatók ki

---

* A Ráday-kollégium dísztermében 1997. szeptember 20-án megtartott előadás írásos változata.

részletes programok, sőt, ilyenek a különféle nemzeti elkötelezettségű szakmai műhelyekben már készültek, illetve készülnek is.

Hányféle úton járhatunk?

A diktatúrák, kemény vagy puha, nyílt vagy álcázott változatukban mindig és ellentmondás nem tűrően csak egyetlen lehetséges utat jelölnek ki. Ezt manapság a kormánypropaganda úgy mondja, hogy csak az általa választott út lehetséges, vagyis ahogy mondani szokták: nincs alternatíva. A másik, s elvileg-elméletileg bizonyíthatóan hamis beállítás szerint – amit sajnos még egyes, magukat ellenzékieknek tartó gazdaságpolitikusok is képviselnek – van ugyan alternatíva, de ez szerintük szükségképpen a már megbukott reálszocializmus útja lenne, s ehhez ugyebár nem kívánatos visszatérni, vagyis ez a látszólag kétalternatívás „reálszocializmus (visszatérés a múltba) avagy a jelenleg követett út” valójában a jelenlegi egyutas megoldást sugallja, azaz a status quo fenntartását. Ez a vagy-vagy típusú gondolkodásmód egyébként társadalmi válságok idején szinte törvényszerűen kerül előtérbe, de esetünkben – hiszen harmadik útról beszélünk – nyilvánvalóan nem fogadható el, és árnyaltabb képet kell kialakítanunk.

Ernst Schumacher, a világszerte és így hazánkban is jól ismert *A kicsi szép* szerzője világosan megfogalmazza a gazdaságpolitikai változatosság elvi lehetőségeit: „Egy társadalom előtt, ahol szükségképpen elsősorban a gazdasági ügyek kötik le a figyelmet, három fő választási lehetőség áll: választani kell a termelőeszközök magántulajdona, illetve a közös vagy kollektív tulajdon különféle fajtái között; választani kell a piacgazdaság és a különböző »tervezési« eljárások között; és végül választani kell a »szabadság« és a »totális diktatúra« között. Mondanom sem kell – írja Schumacher –, hogy ténylegesen mindhárom ellentétpár tekintetében valamilyen fokú keveredés valósul meg – hiszen ezek bizonyos mértékig inkább egymás kiegészítői, mint ellentétei. Csakhogy a keverékben túlsúlyban lesz az egyik vagy másik oldal.

Megfigyelhető, hogy azok, akik erősen elfogultak a magántulajdon iránt, általában kivétel nélkül úgy érvelnek, hogy a nem magántulajdon (kollektív tulajdon – K.J.) elkerülhetetlenül és szükségszerűen együtt jár a »tervezéssel« és a »totális diktatúrával«, míg a »szabadság« csakis a magántulajdon és a piacgazdaság bázisán képzelhető el. Hasonlóképpen azok, akik előnyben részesítik a kollektív tulajdon különféle formáit, úgy érvelnek – még ha nem is annyira dogmatikusan, mint az előzőek –, hogy ez szükségképpen maga után vonja a központi tervezést. Állításuk szerint a szabadság csakis a társadalmisított tulajdon és a tervezés mellett valósulhat meg. ... Más szóval, mindenki azt hangoztatja, hogy az ő »rendszere« valósítja meg a szabadságot, az összes többi »rendszer« pedig azzal vádolja, hogy elkerülhetetlenül zsarnoksághoz, totális diktatúrához ... vezet. A fenti sémákat követő érveknek általában több a füstje, mint a lángja, amint ez minden olyan érv esetében lenni szokott, amely egy fogalmi építményből szűri le a »valóságot« ahelyett, hogy a valóságból szűrné le a fogalmi építményt. Amikor három fő választási lehetőség kínálkozik (szabadság – totális diktatúra; piacgazdaság – tervezés; magántulajdon – kollektív tulajdon; K.J.), akkor ezeknek 2^3 vagyis 8 kombinációja lehetséges. (...)

1. eset Szabadság

Piacgazdaság

Magántulajdon

5. eset

Totális diktatúra

Piacgazdaság

Magántulajdon

2. eset Szabadság	6. eset	Totális diktatúra
Tervezés		Tervezés
Magántulajdon		Magántulajdon
3. eset Szabadság	7. eset	Totális diktatúra
Piacgazdaság		Piacgazdaság
Kollektív tulajdon		Kollektív tulajdon
4. eset Szabadság	8. eset	Totális diktatúra
Tervezés		Tervezés
Kollektív tulajdon		Kollektív tulajdon

(Mindig ésszerű feltételezni, hogy a való élet minden lehetőséget megvalósít – különböző helyeken, különféle időpontokban vagy akár egyszerre is. – K.J.) *Képtelenség az az állítás, hogy csakis az 1. és a 8. eset »lehetséges«: ezek pusztán csak a legegyszerűbb esetek a fogalmakon lovagoló propagandisták szemszögéből nézve. A valóságnak – Istennek hála – nagyobb a képzelőereje.*” (Schumacher [1991], 290–291. old.)

Elvileg több út lehetséges tehát, és valójában bármelyikre léphetünk, a kérdés azonban az, hogy hová vezetnek. Hogy gyakorlatilag is több út állt rendelkezésünkre, azt jól mutatják a gazdaságpolitikai szakértő Hans Van Zon vizsgálatai, aki 1992-ben az Európai Bizottság megbízásából készített Magyarország, Lengyelország és Csehszlovákia átmeneti folyamataira vonatkozó úgynevezett *alternatív forgatókönyveket*, és öt lehetséges forgatókönyvet fogalmazott meg, mintegy a lehetséges valóság kísérleti lejátzására. Ma már teljesen nyilvánvaló, hogy ezek közül nálunk a szélsőliberális *laissez-faire*-típusú forgatókönyv megvalósítása folyik, s ezt hirdetik számunkra egyedül lehetséges útnak. A hazai tények és tapasztalatok tükrében szinte ijesztő az a jellemzés, ahogy Van Zon a *laissez-faire*-típusú alternatívát körvonalazza: „A mozgatórugó a vállalkozások kedvező feltételeinek megteremtése, s emellett minden más megfontolás másodlagos. Cél a piaci rendszer lehető leggyorsabb megvalósítása, a külkereskedelem gyors liberalizálása, az állami vállalatok eladása és az állam kivonulása a közéletből. Elsődleges cél a stabil monetáris viszonyok megteremtése. Ebben a forgatókönyvben a társadalmi és politikai kohézió elhanyagolható. A vállalkozókat a spekulációs és kereskedelmi tevékenységek mozgatják. A kormányzat gazdaságpolitikája neoklasszikus vagy monetarista alapokra épül, főként a piac rendező erejében bízva. Az állam szerepe a piaci játékszabályok szavatolása. Válságfal emelkedik a gazdagok és a tömegesen elszegényedő rétegek között, s a sima piaci működés társadalmi és politikai előfeltételeinek megteremtésére nem fordítanak gondot. A gazdasági racionalitás dominál a jogi és politikai megfontolások fölött. Az átmeneti folyamat vezérlésében az állam jelentős szerepét figyelmen kívül hagyják és a centrifugális erők ellenőrizetlenül működnek. Ebben a forgatókönyvben nagy a veszélye annak, hogy a törvényi szabályozás nélküli társadalom és gazdaság talaján parazita kapitalizmus jön létre, melyben a

tényleges gazdasági fejlődést gátolják, és a maffia fontos szerepet játszik. A GDP kezdeti meredek csökkenése után gazdasági növekedés lehetséges ugyan, de végül is számos tekintetben az egyenleg a jólét csökkenését fogja mutatni. Kultúrára, lakásépítésre, környezetvédelemre és oktatásra kevés pénzt fordítanak.” (Van Zon [1992])

Azok, akik tagadják a harmadik út lehetőségét, egyszerűen nem veszik figyelembe a ténylegesen is megvalósult *szociális piacgazdaság* németországi tényét. A *harmadik út* elnevezéssel jelent meg magyarul, röviddel az eredeti megjelenése (1942) után Wilhelm Röpke könyve, melynek eredeti címe *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart*, azaz *Korunk társadalmi válsága* volt, s ezt ültették át magyarra, a *Harmadik út* címmel. Röpke tekinthető mindenképpen a szociális piacgazdaság szellemi atyjának, melynek megvalósítását, az úgynevezett német rajnai kapitalizmusét, Ludwig Erhard neve fémjelzi. Ennek lényege, hogy a gazdaság szociális és etikai vetületét, eltérően a ma hazánkban is megtapasztalható szélső liberális, libertáriánus felfogástól, szervesen beemeli a társadalmi valóság egészébe. Mert Röpke lényeglátó megfogalmazása szerint *„minden társadalom olyan egységet alkot, amelyben a részek kölcsönös függésben vannak egymástól. A keletkező egészet nem lehet tetszés szerint összeválogatott elemekből összerakni. Ez áll a gazdasági élet rendjére is, amely csak az egész társadalom rendjének részeként értelmezhető és meg kell felelnie a politikai és szellemi rendnek.”* (Röpke [1996]) Egyrészt tehát a teljesség igénye, másrészt pedig a gazdaság végső céljának szem előtt tartása jellemzi a Röpke-i harmadik utat, amelynek jelmondata lehetne, hogy nem az ember van a gazdaságért, hanem a gazdaság az emberért. Ez azonban megfogalmazódik ma már a világszervezetek, hazánkban egyébként szándékosan elhallgatott, jelentéseiben is.

A harmadik út gazdaságfilozófiai lényege

Az ENSZ Fejlesztési Program (UNDP) 1990. évi, világszerte figyelemmel kísért első jelentésének szakmai vizsgálódásokkal megalapozott megállapítása szerint *„egy nemzet igazi vagyonát az emberek jelentik. A fejlesztés (fejlődés) alapvető célja az emberek hosszú, egészséges és alkotó életét lehetővé tevő környezet megteremtése. Erről az egyszerű igazságról azonban gyakran megfeledkeznek az árufelhalmozás és a pénzbeli gazdagodás közvetlen előtérbe helyezése során.”*

Az USA katolikus püspöki karának, a *Gazdasági igazságosságot mindenkinek!*, 1986-ban kiadott és jelentős visszhangot, sőt, vihart keltett körlevelének tíz éves évfordulójára kiadott útmutatása az alábbiakban fogalmazza meg a gazdaság helyét és szerepét a társadalmak életében:

1. *A gazdaság azért van, hogy az emberi személyiséget szolgálja, nem pedig fordítva.*
2. *A gazdasági életben erkölcsi elveknek és etikai normáknak kell érvényesülniük.*
3. *A gazdasági döntéseket aszerint kell értékelni, hogy azok gazdagítják-e vagy éppen veszélyeztetik az emberi életet, az emberi méltóságot és az emberi jogokat.*
4. *Alapvető jelentőségű a családok támogatása és a gyermekek jólétének biztosítása.*
5. *Bármely gazdaság erkölcsi mércéje az, hogyan boldogulnak benne a leggyengébbek.*

„A jövedelemkülönbségek növekedését olyan gazdasági döntések tartják fenn, melyek a profitot elébe helyezik az embernek, és egyenlőtlen bérekhez, csökkentett mértékű juttatásokhoz, kevesebb munkahelyhez és a munkavállalás elbizonytalanodásához vezetnek” – írják az amerikai püspökök. Ez az útmutatás valójában elfogadható a mai harmadik út

gazdaságfilozófiája tömör megfogalmazásaként is, különösen ha figyelembe vesszük a mélyen vallásos protestáns Ulrich *Duchrow* könyvében foglaltakat is, amely címében is kifejezve a *Globális kapitalizmus alternatíváit* világítja meg. Érdemes idézni a németül 1994-ben, angolul 1995-ben megjelent könyvének előszavából: „*Nincs alternatíva – ez jelenik meg Közép- és Kelet-Európa szocializmusának összeomlása után. A globális kapitalista gazdaság nyertesei élvezik a győzelem gyümölcseit. A vesztesek pedig – vagyis a szegények, nemcsak Keleten, de Délen és Nyugaton is – tehetetlennek érzik magukat a világpiacon erőkkel szemben, melyek hatalmasabbak mint korábban bármikor. Sokan teljesen reményvesztettnek érzik magukat. Csak kevesen mernek kritikus álláspontot elfoglalni és feltenni a kérdést, hogy melyek az emberek és a természeti környezet jelenlegi fenyegetettségének okai, és vannak-e egyáltalán alternatívák.*”

Határozottan hamis és szándékosan megtévesztő tehát az a beállítás, mintha a harmadik út kizárólag az eszementnek nyilvánított, elkötelezetten magyar politikusok és gondolkodók fantazmagóriáiban létezne. Igaz viszont, hogy talán sosem voltak időszerűbbek Madách sorai a londoni színből, mint napjaink társadalmi megosztottságtól és közéleti botrányoktól terhes, önsorsa iránt lassan közömbössé, sőt, cinikussá váló mai magyar társadalmában: „*Ismét csalódtam, azt hívéim, elég / Ledönteni a múltnak rémeit / S szabad versenyt szerezni az erőknél. /... Mi verseny ez, hol egyik kardosan / Áll a mezetlen ellenek szemében, / Mi függetlenség, száz hol éheznek, / Ha az egyes jármába nem hajol. / Kutyáknak harca ez egy konc felett.*” Kevés vigaszt nyújt számunkra, míg „*fejünkre lassan-lassan nőnek a beteljesedett végzetek*” (Ady), hogy világunk egészének helyzete is meglehetősen komor. Mindezt a Világvallások Parlamentjének 1993. évi nyilatkozata így összegzi: „*Világunk alapjaiban rendült meg. Válságban a világgazdaság, a világökológia, a világpolitika. ... Emberek százmilliói szenvednek a Földön egyre növekvő mértékben a munkanélküliségtől, a nyomortól, az éhínségtől, a családok széttzilárdásától. ... Politikai és gazdasági korrupciós botrányok folytán mind több államot ér komoly megrázkódtatás. Városainkban egyre nehezebbé válik a békés együttélés a társadalmi, faji, etnikai ellentétek a kábítószerezés, szervezett bűnözés sőt teljes anarchia miatt. Gyakran már a szomszédok is rettegnék egymástól. Planétánk kizsákmányolása kíméletlenül folyik tovább. Küszöbön áll az ökológiai rendszerek összeomlása.*” (Világethosz [1997], 13. old.) David C. Korten a *Tőkés társaságok világoralma* című alapműnek tekinthető könyvében hatalmas tényanyag alapján a fentiekhez hasonló következtetésekre jut.

Az okokat tekintve több mértékadó forrás a világszerte uralkodóvá váló szabadverseny, korlátok nélküli, úgynevezett *laissez-faire*-típusú kapitalizmust jelöli meg a bajok gyökereként. Még a tőzsdépápa Soros György is, aki valójában éppen a kíméletlenség eme nyílt rendszerének köszönheti vagyonát és befolyását, azt írta nemrégiben nagy megrökönyödést keltő *A kapitalista fenyegetés* című írásában, hogy összedől a jelenlegi korlátlan szabadverseny kapitalista rendszer, ha nem tompítja az egyéni érdekek fölött álló közérdek felismerése. Csakhogy éppen az a szomorú ebben, hogy ezt a közérdeket és közjót tökéletesen mellőző, az egyes embert nem személyiségnek, hanem „gazdasági erőforrásnak” tekintő ember- és nemzetellenes utat jelölték ki számunkra is egyedüli járható útként, mondván: nincs másik alternatíva, s a gazdaságpolitikák is ennek megfelelően munkáltatnak ki a globalizáció jegyében.

A globalizáció elkerülhetetlenségének hangoztatása mellett a hazai média abban is csaknem teljesen egységes, hogy a globalizáció és globális verseny egyenesen jótétemény lesz mind az emberiség, mind pedig hazánk számára. Ellentétben azzal – írja Korten is –, amit a tőkés libertariánusok akarnak elhitetni velünk, a csalogató édes melódiák, nem az emberi befolyáson túli kéréltetlen történelmi erők szülöttei, hanem az igazi haszonélvezők kórusa fújja ezt szerte a világon, s különösképpen hazánkban. Nem történelmi szükségszerűségről van szó, hanem

manipulációról, s ez nem fogadható el, miként a korlátlan szabadpiaci, vagy más néven laissez-faire kapitalizmus ideológiája sem, amelyik kitart amellett, hogy a jövedelmek és a vagyon elosztását teljes mértékben a piaci erőknek kell megszabnia. Az angol katolikus püspökök írták 1996 októberében megjelent, *A közjó* című körlevelükben, hogy „a piaci erők végeredményét tüzetesen meg kell vizsgálni, és ha szükséges korrigálni kell a természetjog, a társadalmi igazságosság, az emberi jogok és a közjó nevében.”

A harmadik út megalapozása

Paul Hellyer a neves kanadai politikus, a Trudeau-kormány egykori miniszterelnök-helyettese írja 1996-ban megjelent, és reményünk szerint 1998-ban magyarul is megjelenő, *A globális pénzügyi válság túlélése* című, *A remény gazdaságtana* alcímű könyvének zárófejezetében a következőket: „Még néhány éve is, amikor az emberek megkérdezték, hogy nevezzem meg Kanada első számú problémáját, pillanatnyi habozás nélkül azt válaszoltam: a gazdaság. Azóta gondolkodván a problémán, lassan de biztosan más következtetésre jutottam. Az első számú probléma társadalmunk erkölcsi és spirituális hanyatlása. Ugyanez a megállapítás érvényes az Egyesült Államokra és a nyugati világ többi országaira is, amelyek úgy sodródnak az önző szibaritizmus tengerén, mint egy kormány nélküli hajó. A gazdaság is bajban van, de állapota egy nagyobb betegség tünete: a mások szükségletei iránt közömbös egyéni, kollektív és vállalati önző mohóság következménye.” (Hellyer [1996], 193. old.)

Ugyanezt a gondolatot Röpke is nyomatékosan hangsúlyozza a *Túl a kínálaton és keresleten* című 1958-ban megjelent munkájában, s ezt meg kellene szívélniük a napi pragmatizmus ingoványos talaján iránytű nélkül botladozva vergődő „gazdasági szakértőknek” és „szakértő politikusoknak” is: „A tiszta üzleti élet józan világa is erkölcsi tartalékokból merít, azokkal áll vagy bukik. Ezek az erkölcsi tartalékok fontosabbak, mint valamennyi gazdasági törvény és nemzetgazdasági elv. A gazdaságon túli szellemi-erkölcsi integráció a gazdaságinak mindig előfeltétele mind nemzeti, mind nemzetközi szinten. ... A piac, a verseny, a kínálat és kereslet játéka nem termelik az említett erkölcsi tartalékokat. Föltételezik és elhasználják őket. A piacon túli területekről kell, hogy jöjjenek, és a közgazdaságtannak semmiféle tankönyve nem helyettesíti őket.” (Röpke [1996], 160. old.)

A jelenlegi libertariánus, egyedül üdvöztetőnek propagált út alternatívája nem a piacgazdaság elvetése, hanem a nemzet érdekeit és értékeit, őseink emlékeit, jogaink méltóságát, kultúránk hagyományát, nagy költőink szavát is befoglaló magyar szociális piacgazdaság megteremtése. Szilárd megalapozása, támasza s talpköve minden kétséget kizáróan a tiszta erkölcs, melynek megteremtésében a kovász szerepét is betöltő „természetes nemességre” nélkülözhetetlen szükség van. „Egyre inkább meggyőződésemmé válik annak rendkívüli fontossága – mondja Röpke –, hogy a társadalomban kell lennie egy nem nagy, de mégis mértékadó csoportnak, amely bizonyos megváltoztathatatlan normákért és értékekért felelősséget érez. Ezt a felelősségérzetet azzal is megpecsételi, hogy az említett értékekhez életpéldájával is a legkeményebben ragaszkodik. Természetes nemességnek, nobilitas naturalisnak nevezhetném ezeket az embereket, akiket a társadalom sohasem nélkülözhetett. Ma pedig, amikor annyi minden szétmállik és inog, még nagyobb szükségünk van erre a természetes nemességre, erre az elitre, amely nemesi címét csak a legmagasabb szintű teljesítményből származtatja. Az ilyen életet természetes méltóság övezi. Az emberek készségesen elismerik tekintélyét. A természetes nemességnek ebbe a szűk rétegébe minden társadalmi csoportból juthatnak be emberek, de csak kevesen. Példaadó és lassan érő élet, lemondásokkal teli, a közösségért végzett munka, vitathatatlan jellemesség, alsóbb ösztöneinek állandó fékezése, érett ítélőképesség, makulátlan magánélet, a jogért és igazságért való bátor és rendíthetetlen kiállás, általában: magas szintű

példaadás – ezek azok a tulajdonságok, amelyek a nép bizalmából az osztályok, érdekek, nemtelen szenvedélyek, gonoszkodások és ostobaságok fölé emelik a természetes nemeseket, akik így a nemzet lelkiismeretévé válnak.

Az erkölcsi nemesek e rétegéhez tartozni a legnemesebb cél, amely mellett az élet bármi más sikere érdektelenné kell, hogy halványuljon.

Valamely szabad társadalom, különösen akkor, amikor – mint a miénk – tömegtársadalommá készül aljasodni, képtelen ilyen cenzori osztály nélkül létezni. A szabad világ fennmaradása attól függ, képes lesz-e korunk a közgondolkodás arisztokráciáját kellő számban létrehozni.” (Röpke [1996], 161–162. old.)

S az önazonosságát megőrző szabad magyar nemzet fennmaradása is ettől függ!

Gazdaságpolitikai lépések a harmadik út felé

A hatalom birtokosai mindig előszeretettel hangsúlyozzák, hogy ők járnak az egyedül üdvözítő úton, és ellenfeleik nem tudnak megfogalmazni gyakorlati lépésekben testet öltő életképes alternatívákat sem. A szándékos globalizálás a világon mindenütt hasonló következményekkel jár, és a rendszer radikális módosítása is hasonló lépéseket igényel. Jól tükrözi ezt Kanada példája is, amelyre vonatkozóan a már hivatkozott Paul Hellyer pontosan azoknak a mélyre nyúló gazdasági reformlépéseknek a megvalósítását szorgalmazza, amelyek meglépése a rossz útra vezetett magyar gazdaságot is a helyes útra terelhetné.

Öt radikális lépés megtétele szükséges. Az első és alapvető fontosságú a pénzügyi reform. Az államnak jelentős mértékben újra be kell lépnie a pénzteremtés folyamatába. Nincs más olyan elfogadható eszköz, hogy a deficit növekedése és további eladósodás nélkül fenntarthatók vagy növelhetők lennének az állami kiadások. Az állami kiadások magas szintje szükséges viszont a gazdasági növekedés elfogadható szintű fenntartásához, és az ehhez szükséges többlet-pénznek adósságmentes, az állam által teremtett pénznek kell lennie.

A rendszer hosszú távú stabilitásához ugyancsak fontos, hogy a teljes állami és magánadósságnak a GDP-hez viszonyított arányára felső határt szabjanak meg. Ezt gyakorlatilag nem lehet elérni, ha csaknem az összes évente létrehozott új pénzt adósságként teremtik meg. Az adósságnak a GDP-hez viszonyított arányára felső határt megszabni csak úgy lehet, ha a rendszerbe tekintélyes mennyiségű adósságmentes pénzt visznek be.

A felső határ megszabásához arra is szükség van, hogy ismét nagyon alacsony kamatlábakat vezessenek be és tartsanak fenn. Ez két lényeges reformmal válik lehetségessé. Először olyan jövedelempolitikát kell megtervezni, amelyik nagyon alacsony inflációval jár, mintegy az alacsony kamatlábak előfutáraként. Másodszer a központi bankoknak végső soron az államnak kell felelősséggel tartozniuk, nehogy monopoljelleggel kerüljön kezükbe a kamatláb botkormány.

A bankok szigorúbb szabályozása alapvető ahhoz, hogy a magánbankok által létrehozott pénz a termelő vállalkozások teljesítményének növelésére irányuljon és a fogyasztói kiadások finanszírozására, a hitelből fedezett kivásárlások, felvásárlások és a pénzügyi szolgáltatói ágazat mindenfajta spekulációinak jelenlegi nagy arányú finanszírozása helyett.

Végezetül a devizaügyleteket meg kell adóztatni olyan mértékig, ami ahhoz szükséges, hogy gyakorlatilag kiküszöböljék a rövid távú spekulációt, s ekképpen a kormányzatok

visszanyerjék szükséges függetlenségüket a nemzetgazdaságuknak választóik érdekében való működtetéséhez.

Ezek tehát a nélkülözhetetlen követelmények. Pénzügyi reform a gazdaság serkentésére, a deficit csökkentésére és az adósság/jövedelem arány felső határának megszabására; a monopóliumok és oligopóliumok számára olyan jövedelempolitikák kimunkálása, amelyek véget vetnek a jelentős mérvű inflációnak, és egyengetik a gazdaság növekedéséhez és az adósság felső határának megszabásához egyaránt lényeges alacsony kamatlábak útját; szigorúbb banki szabályozások annak biztosítására, hogy a magánúton létrehozott pénzt a közjó érdekének megfelelően használják, vagyis a pénz „nyomtatásának” jogosítványa valóban ennek szolgálatában álljon; a központi bankoknak, végső soron a kormánynak kell felelősséggel tartozniuk, mert az abszolút és felelőtlen hatalom ellenében ellehetetlenül a demokratikus kreativitás; a devizaügyleteket olyan mértékig kell megadóztatni, ami ahhoz szükséges, hogy helyreállítsa a demokratikusan megválasztott kormányok tekintélyét és valamelyes hatalmát.

Ez az öt reform az állam hajóját 180 fokkal fordítaná vissza a józan ész irányába, lehetővé téve a teljes foglalkoztatottságot és a normális gazdasági növekedést, amelyek kombinálva az állam által teremtett pénz előnyeivel, az államadósság alacsony kamataival és a devizaügyletek megadóztatásából származó bevételekkel, a Pénzügyminisztérium számára lehetővé tenné, hogy két vagy három éven belül költségvetési többletet érjen el, és megkezdje az államadósság rendezését, a törvényességi korlátokkal kapcsolatos nyugtalankodás helyett.

Bizonyos, hogy hazánkban is a Hellyer-féle gyökeres változtatások jelentenék a gazdasági harmadik út irányába való haladásunk kezdő lépéseit. A harmadik út azonban nem királyi út, s nem a langyos kompromisszumok útja.

A riadó megfúvása

A magyar társadalom egészségi, lelki-szellemi és erkölcsi állapota kétségbeejtően riasztó, s minden belenyugvást sugalló, a konzumidiotizmussal ámító propaganda ellenére riadót kell fújni. Röpke nem nevezhető a szó megszokott értelmében radikálisnak, sokkal inkább józan megfontoltnak. Éppen ezért ismerte fel, hogy mikor nincs helye a belenyugvásnak, a kompromisszumok keresésének. Szavai felkavaróan érvényesek ránk, szinte rólunk és hozzánk szólnak. *„Ugyanazzal a biztonsággal, amellyel a társadalom tudja, ki előtt kell leemelnie a kalapját, azt is tudnia kell, ki előtt kell egyetlen szó nélkül a fején hagynia. Ha egyiket sem tudja már biztosan, amikor a leglényegesebb dolgokban a vélemények tetszőlegesen lehetnek, itt az idő a riadó megfúvására. A reflexek nem dolgoznak már, és eljutottunk a normák és értékek olyan fellazulásához, amelyek nélkül semmiféle társadalom nem tud tartósan létezni. Eltűnik a tisztelet, de az értékskála másik végén éppúgy eltűnik az a képesség, hogy kompromisszumot nem tűrve felháborodjunk. Baj van azzal a társadalommal, amely a jogtiprás, az önkény, az embertelenség, a türelmetlenség, a kegyetlenség és a részvétlenség csapásaira nem reagál, és beáll az a fásultság, amely az összeomlás előfutára. Ha azután a felháborodás helyére, amely nem tűr mentséget, a szépítés, az érdekesnek tartás, a megértésért folytatott propaganda, az eszköz céllal történő szentesítése, elméletek készítése indoklásul, az abnormissal folytatott sznobisztikus flört lép, akkor elértük a mélypontot.”* (Röpke [1996], 33. old.)

S a riadó megfúvásában kitüntetett szerepük van az írástudóknak, amit ha nem vállalnak, akkor árulókká válnak. Az írástudó is a kor gyermeke, de nem lehet a kor prédája. Babits Mihály írta 1928-ban Benda könyvéről, az ugyancsak *Az írástudók árulása* című nagyszerű tanulmányában: *„Az írástudó is szegény vándor, magánéletében: de ő egyszersmind kalauz. Neki is bukdácsolnia kell, s kerülgetni az akadályokat jobbra és balra: de ő egyszersmind vállalta azt a tisztet, hogy*

folyton szem előtt tartja a Csillagot. Ő is tudja, hogy a Csillag elérhetetlen. De mégiscsak a Csillag az, ami e földi utakon irányt jelez. Aki egyenesen feléje megy, betöri homlokát, és elpusztul. De aki végképp elveszti szem elől, az eltéved, és céltalan tömkelegbe fullad. Az »áruló« írástudó tehát nem azzal lesz árulóvá, ha lába nem megy egyenesen a Csillag felé, melyre ujjja mutat. Az árulást akkor követi el, ha nem is mutat többé a csillagra.» (Babits [1928], 173. old.)

Ez a harmadik út üzenete.

HIVATKOZÁSOK

Babits M. [1928]: *Az írástudók árulása*; megjelent: *Babits Mihály összegyűjtött munkái*; III. kötet, Atheneum, Budapest, é.n.

Duchrow, U. [1995]: *Alternatives to Global Capitalism: Drawn from Biblical History, Designed for Political Action*; International Books with Kairos Europa

Hellyer, P. [1996]: *Surviving the Global Financial Crisis: The Economics of Hope for Generation X*; Chimo Media, Toronto

Korten, D. C. [1996]: *Tőkés társaságok világhuralma*; Kapu Kiadó, Budapest

Röpke, W. [1996]: *Civitas Humana: Emberséges társadalom – emberséges gazdaság*; Kráter Műhely Egyesület, Budapest

Schumacher, E. F. [1991]: *A kicsi szép – Tanulmányok egy emberközpontú közgazdaságtanról*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

Soros Gy. [1997]: *A kapitalista fenyegetés*; Magyar Hírlap, január 25, 17–18. old.

Van Zon, H. [1992]: *Alternative Scenarios for Central Europe*; Commission of the European Communities (Internal dokument), Brüsszel

Világethosz [1997]: *A világvallások parlamentjének nyilatkozata*; Egyházfórum, Budapest